

О. В. Томчук

Людський потенціал у системі соціально-економічного розвитку регіону: проблеми і перспективи Вінницької області

Здійснено аналіз динаміки людського потенціалу в системі чинників соціально-економічного розвитку Вінницької області. Виявлено, що попри певні позитивні зрушення в соціально-економічній ситуації у регіоні та в оцінці параметрів його людського розвитку відносно інших регіонів України Вінницька область втрачає свій людський потенціал унаслідок негативної демографічної ситуації та міграції населення в інші регіони та країни. Доведено, що основна причина такої динаміки пов'язана зі застарілою структурою економіки регіону, переважанням аграрного сектору, відсутністю прогресивних трансформацій у розвитку високотехнологічних секторів економіки. Вагомим чинником є низький рівень урбанізації території області, що зумовлює поширення мени привабливих умов праці та менш комфортних умов життєдіяльності. Без забезпечення прогресивних структурних змін в економіці та системі розселення втрати людського потенціалу будуть тривати.

Ключові слова: людський розвиток, людський потенціал, регіон, структура економіки регіону, урбанізація, умови життєдіяльності.

Постановка проблеми. Концепція людського розвитку була обґрунтована в 90-х рр. ХХ ст. і виражає цілеспрямований людиноцентричний вектор соціально-економічної політики. Охоплюючи найважливіші проблеми сучасного суспільства як на глобальному, так і на національному рівнях, вона спрямована на вирішення таких проблем, як економічне зростання, зайнятість, справедливий розподіл матеріальних і духовних благ, соціальний захист, рівноправність. Основним об'єктом цієї концепції є людина та її потенціал, під яким розуміється сукупність якісних характеристик людини (здоров'я, освіта, інтелектуальний і культурний рівень, креативність тощо), який є найважливішим стратегічним ресурсом кожної держави та її регіонів. Концепція людського розвитку спрямована на розширення індивідуальних можливостей людини прожити довге та здорове життя, мати доступ до необхідних життєвих ресурсів, таких як освіта, охорона здоров'я, можливості зайнятості, отримання доходу, відпочинку. На сучасному етапі концепція людського розвитку стала основою довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку більшості країн, зокрема України та її регіонів, про що свідчать стратегії регіонального розвитку, які розроблялися в 2019-2020 рр. Дослідження стану й розвитку людського потенціалу на рівні регіонів є актуальним науковим і практичним завданням, оскільки переважно відбувається зменшення людського потенціалу. Це характерно і для Вінницької області.

Вінницька область відноситься до типових аграрно-індустріальних регіонів центральної частини України. За розміром території, кліматичними умовами, природними та трудовими ресурсами вона мало відрізняється від сусідніх областей – Хмельницької, Черкаської, Житомирської, Кіровоградської, має розвинене сільське господарство, значну кількість промислових підприємств і вагомий транспортно-логістичний комплекс.

Хоча упродовж останніх п'яти років область має більш динамічні показники економічного розвитку, вона має проблеми у сфері людського розвитку, які пов'язані зі зменшенням чисельності населення, міграцією, зменшенням кількості навчальних закладів і молоді, яка навчається, погіршенням здоров'я населення, які є причиною зменшення людського потенціалу і стають

перешкодою для подальшого динамічного розвитку території, модернізації економіки області на інноваційній основі.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми людського розвитку (ЛР) в Україні науковці розпочали досліджувати ще наприкінці ХХ ст. Значний внесок зроблено вченими Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, які цілеспрямовано та регулярно відстежували проблеми розвитку людського потенціалу (ЛП) на національному й регіональному рівнях [1-3]. Регіональному людському розвитку присвячена монографія одеських науковців [4], в якій досліджено чинники, умови та сучасні тенденції щодо формування і розвитку людського потенціалу регіону. Відомими фахівцями з проблем людського розвитку є: О. Макарова, стаття якої присвячена аналізу ризиків для людського розвитку в Україні [5]; І. Кравець, Ю. Здоров, які аналізують чинники впливу на ЛР переважно у сфері освіти та охорони здоров'я населення [6]; Л. Радченко [7], яка людський розвиток розглядає на макроекономічному рівні з позицій можливостей його регулювання; В. Антонюк, яка аналізувала проблеми людського розвитку Запорізької обл. [8]; М. Кривцова, в статті якої викладено підходи до оцінювання ЛП регіонів [9].

Слід зазначити, що аналізу людського потенціалу окремих регіонів присвячено мало публікацій. Державною службою статистики видається статистичний збірник «Регіональний людський розвиток» [10], однак у ньому дається узагальнена оцінка ЛП регіонів без наукового аналізу їх проблем.

Метою статті є аналіз динаміки людського потенціалу Вінницької області в системі чинників соціально-економічного розвитку регіону.

Основні результати дослідження. За результатами моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів за 2018 р. Вінниччина увійшла у п'ятірку лідерів, посівши четверте місце [11]. Однак частка її валового регіонального продукту (ВРП) в національній економіці становить лише 3,1%, найбільший внесок робить сільськогосподарське виробництво. Позитивним є те, що питома вага області в загальноукраїнських результатах посилюється майже за всіма показниками (табл. 1).

Таблиця 1

Питома вага Вінницької області у загальному обсязі основних економічних показників України в 2014-2018 рр., %

Показники	Роки					2018 р. до 2014 р. (+, -)
	2014	2015	2016	2017	2018	
Валовий регіональний продукт (у фактичних цінах)	2,8	3,0	3,1	3,1	3,1	+0,3
Обсяг реалізованої промислової продукції	2,2	3,0	3,0	3,1	3,1	+0,9
Виробництво продукції сільського господарства	7,9	7,6	8,4	8,2	8,4	+0,5
Обсяг капітальних інвестицій	2,6	2,7	2,3	2,6	3,0	+0,4
Обсяг роздрібного товарообороту	2,3	2,4	2,2	2,1	2,2	-0,1

Джерело: складено автором на основі [12].

Підвищення частки Вінницької області в загальних показниках економіки України обумовлено більш динамічним розвитком економіки регіону порівняно зі середніми значеннями по Україні (табл. 2).

Дані таблиці свідчать, що індекси ВРП у Вінницькій області були вищими. Унаслідок цього ВРП у розрахунку на одну душу населення у Вінницькій області зростає вищими темпами, що обумовило скорочення розриву відносно середньоукраїнського рівня з 73,8% до 84,4%.

Таблиця 2
Динаміка індексів ВРП, випуску промислової і сільськогосподарської продукції в Україні та
Вінницькій області у 2014-2019 рр.

Показники	Регіон	Роки					
		2014	2015	2016	2017	2018	2019
Індекси фізичного обсягу ВРП (в цінах попереднього року), %	Україна	93,4	90,2	102,4	102,5	103,4	x
	Вінницька обл.	104,6	97,1	106,5	101,8	104,9	x
Валовий регіональний продукт на одну особу, грн	Україна	36904	46413	55899	70233	84235	x
	Вінницька обл.	27249	37270	46615	58384	71104	x
ВРП на одну особу Вінницької обл., у % до України		73,8	80,3	83,4	83,1	84,4	x
Індекси обсягу реалізованої промислової продукції	Україна	89,9	95,7	102,6	100,4	101,6	99,5
	Вінницька обл.	105,4	104,0	105,3	108,2	99,2	114,7
Індекси виробництва продукції сільськогосподарства	Україна	102,2	95,2	106,3	97,8	108,1	101,4
	Вінницька обл.	111,0	91,8	117,0	95,8	110,6	101,1

Примітка: x – дані відсутні.

Джерело: розраховано та складено автором на основі [12].

Індекси реалізованої промислової продукції були вищими в усі роки, окрім 2018 р., індекси виробництва сільськогосподарської продукції також були вищими в більшості досліджуваних років. Така динаміка економічного розвитку позитивно позначилася на оцінці людського розвитку регіону. Про це свідчать значення індексів регіонального людського розвитку (ІРЛР), розраховані фахівцями Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України та Державної служби статистики України (табл. 3).

Таблиця 3
Динаміка Інтегрального регіонального індексу людського розвитку Вінницької області за 2013-2017 рр.

Блоки	Позначення	Роки				
		2013	2014	2015	2016	2017
Блок 1 «Відтворення населення»	СЗК	0,6984	0,7209	0,7097	0,7154	0,6966
	ранг	12	5	8	7	7
Блок 2 «Соціальне середовище»	СЗК	0,4624	0,4806	0,4949	0,5116	0,5831
	ранг	10	10	9	10	8
Блок 3 «Комфортне життя»	СЗК	0,5254	0,5312	0,5445	0,5475	0,5599
	ранг	18	20	19	22	18
Блок 4 «Добробут»	СЗК	0,5668	0,6029	0,6297	0,7044	0,7178
	ранг	15	12	10	7	8
Блок 5 «Гідна праця»	СЗК	0,5505	0,5192	0,5121	0,5142	0,4717
	ранг	14	15	22	22	17
Блок 6 «Освіта»	СЗК	0,8388	0,8498	0,8382	0,8331	0,8275
	ранг	5	7	9	8	10
ІРЛР	СЗК, сума	3,6424	3,7046	3,7291	3,8262	3,8566
	ранг	16	17	15	12	9

Примітка: СЗК – стандартизовані калібровані значення по відповідному блоку.

Джерело: розраховано та складено автором на основі [10, с. 44, 51, 58, 65, 72].

У табл. 3 наведено значення часткових індексів і рангів за окремими блоками ЛР та інтегрального індексу ЛР Вінницької області. Вони свідчать, що відносна оцінка людського розвитку регіону має переважну тенденцію до поліпшення, ранг серед областей України підвищився з 16-ї позиції в 2013 р.

до дев'ятої у 2017 р. Це відбулося переважно завдяки показникам блоків відтворення населення, добробуту, гідної праці.

Однак ІРЛР показує узагальнену оцінку людського розвитку регіону відносно інших регіонів України, де динаміка може бути гіршою. Незважаючи на кращі оцінки ЛР, Вінницька область має значні проблеми з відтворенням людського потенціалу. Регіон неухильно втрачає населення, яке є демографічною основою людського потенціалу (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка показників відтворення населення Вінницької області за 2014-2019 рр.

Роки	Чисельність наявного населення, тис. осіб станом на 31.12			Динаміка природного приросту (на 1000 наявного населення)			Міграційний приріст або скорочення (-), осіб
	Всього	Міське	Сільське	Коефіцієнт народжуваності	Коефіцієнт смертності	Коефіцієнт природного приросту	
2014	1610,6	814,8	795,8	10,9	15,8	-4,9	331
2015	1602,2	813,4	788,8	10,2	15,9	-5,7	686
2016	1590,4	810,1	780,3	9,6	15,4	-5,8	-2505
2017	1575,8	806,3	769,5	8,9	15,2	-6,3	-4625
2018	1560,4	801,7	758,7	8,1	15,5	-7,4	-3842
2019	1545,4	799,4	746,0	7,6	15,5	-7,9	-2724
2019 р. до 2014 р. (+, -), %	95,6% -65,2	98,1%	93,7%	-3,3	-0,3	+ (-3,0)	-12679

Джерело: розраховано та складено автором на основі [13].

За досліджувані роки область втратила 65,2 тис. населення, водночас скоротилася чисельність як сільського, так і міського населення. Така динаміка обумовлена негативним коефіцієнтом природного приросту й негативним сальдо міграції.

Слід зазначити, що скорочення населення внаслідок перевищення смертності над народжуваністю характерно як для України загалом, так і для інших регіонів. Однак від'ємні коефіцієнти природного приросту в Україні стабільно є нижчими порівняно з Вінницькою областю (наприклад, -3,9 у 2014 р., -4,4 у 2015 р., -6,6 у 2019 р.). Щодо міграції, то в Україні починаючи з 2005 р. спостерігається щорічний невеликий міграційний приріст населення, у Вінницькій області щорічно фіксується міграційний відплив, за винятком 2014-2015 рр., що може бути пов'язано з переміщенням у регіон внутрішніх переселенців з окупованих територій. Міграційні втрати населення за 2014-2019 рр. становлять 12,7 тис., або 0,8% наявного населення. За цей період область втратила понад 75 тис. осіб унаслідок депопуляції та міграції.

Не змінюється на краще вікова структура населення регіону (табл. 5).

Результати розрахунків, наведені в табл. 5, показали, що чисельність дітей і молоді віком до 15 років зменшилася на 6,5 тис. осіб, однак їхня частка дещо зросла унаслідок зменшення загальної кількості мешканців регіону. Найбільш негативним є те, що неухильно скорочується чисельність і частка осіб працездатного віку 16-59 років (на 61,2 тис., або 6,7%), які формують трудовий потенціал регіону. Неухильно зростає частка населення віком 60 років і старше. Старіння населення не сприяє розвитку людського потенціалу регіону та створює демографічні загрози для формування і нагромадження людського капіталу.

Таблиця 5

Зміна вікового складу та структури постійного населення Вінницької області за 2014-2019 рр.

Роки	Чисельність постійного населення за віковими групами, тис. осіб станом на 31.12					Частка населення відповідних вікових категорій, %			
	Всього	0-15 років	16-59 років	60 років і старше	зокрема понад 65 років	0-15 років	16-59 років	60 років і старше	зокрема понад 65 років
2014	1603,5	260,1	973,2	370,3	273,3	16,2	60,7	23,1	17,0
2015	1595,1	260,9	964,2	369,5	273,2	16,4	60,4	23,2	17,1
2016	1583,3	261,0	952,6	369,7	273,4	16,5	60,2	23,3	17,3
2017	1568,7	260,2	938,2	370,3	274,3	16,6	59,8	23,6	17,5
2018	1553,3	257,3	924,8	371,2	273,3	16,6	59,5	23,9	17,6
2019	1538,3	253,6	912,0	372,7	273,4	16,5	59,3	24,2	17,8
2019 р. до 2014 р. (+, -), %	95,9 -65,2	97,5 -6,5	93,7 -61,2	100,6 +2,4	100,0 +0,1	+0,3	-1,4	+1,1	+0,8

Джерело: розраховано та складено автором за даними [13].

Можна зробити висновок, що Вінницька область неухильно втрачає людські ресурси, причому вікова структура населення регіону погіршується. Це обумовлено повільними темпами соціально-економічної модернізації регіону, що проявляється як у збереженні застарілої структури економіки, домінуванні низькотехнологічних укладів, низькому рівні урбанізації області, так і у неналежних умовах життя населення.

Економічна діяльність є основою суспільного розвитку, вона забезпечує розвиток продуктивних сил шляхом розвитку підприємництва, створення нових виробництв, залучення нових ресурсів, формування нових вимог до якості робочої сили. Економіка у своїй динаміці проходить стадії аграрного розвитку, які пов'язані з переважним розвитком сільського господарства, індустріального (бурхливий розвиток різноманітних галузей промисловості) та постіндустріального виробництва, на якій домінує сфера послуг. Структура сучасної економіки більшості розвинених країн характеризується переважаннями сфери послуг, яка забезпечує 70-80% ВВП і зайнятості, розвинутою переробною промисловістю (15-20) та високотехнологічним сільським господарством, частка якого становить 5-10%. Така структура економіки формує особливі умови для розвитку людського потенціалу, а саме: високий рівень освіти й професійної підготовки, здатність до активної підприємницької та інноваційної діяльності, високий рівень культури та креативності, готовність до постійних змін, навчання та мобільності. У такій економіці формуються нові умови зайнятості з високотехнологічними робочими місцями з гідними умовами праці, які забезпечують достатній заробіток і можливості самореалізації трудового потенціалу людини.

Структура економічної діяльності Вінницької області не відповідає моделі постіндустріальної економіки. У ній великою є частка сільського господарства – у 2018 р. 28,5% у валовій доданій вартості (ВДВ) області, яка практично не змінилася за останні п'ять років (табл. 6).

Частка індустріального сектору (промисловість + будівництво) становить меншу частину – 22,5%, а частка переробної промисловості – 15,2% і порівняно з 2015-2017 рр. вона знизилася. Вінницька область має багатогалузевий промисловий комплекс, у регіоні функціонує понад 1300 великих, середніх і малих підприємств різних форм власності, які виробляють промислову продукцію. Однак у структурі промислового виробництва переважають

Таблиця 6
Динаміка і структура валової доданої вартості економіки Вінницької області в 2014-2018 рр.

Показники (у фактичних цінах), млн грн	Роки					2018 р. до 2014 р., %
	2014	2015	2016	2017	2018	
Валова додана вартість %	39289 100	51605 100	63598 100	76700 100	94204 100	240
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство Частка, %	11277 28,7	15615 30,3	20188 31,7	21552 28,1	26861 28,5	238
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	473	489	669	848	1125	238
Переробна промисловість Частка, %	5238 13,3	8202 15,9	10903 17,1	12722 16,6	14334 15,2	274
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	1662	2105	2262	2629	2951	178
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	137	154	171	203	248	181
Будівництво	671	784	1097	1545	2522	376
Індустріальний сектор, разом Частка, %	8181 20,8	11734 22,7	15102 23,7	17947 23,4	21180 22,5	258,9
Сфера послуг Частка, %	19831 50,5	24256 47,0	28308 44,5	37201 48,5	46163 49,0	232,8
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	3727	5052	5435	6807	9319	250
Транспорт, складське господарство, пошта та кур'єрська діяльність	1878	2860	3261	4646	6072	323
Тимчасове розмішування й організація харчування	353	234	271	347	447	127
Інформація та телекомунікації	850	1434	1997	2333	3055	359
Фінансова та страхова діяльність	713	761	751	890	1044	146
Операції з нерухомим майном	3099	3629	4596	5701	6953	224
Професійна, наукова та технічна діяльність	399	487	596	758	1078	270
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	246	333	417	494	644	262
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	3382	3949	5055	6704	7872	233
Освіта	2805	3064	3182	4949	5868	209
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1739	1852	2056	2658	2726	157
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	253	262	294	412	512	202
Надання інших видів послуг	387	339	397	502	573	148

Джерело: розраховано та складено на основі даних [14, с. 53-91].

низькотехнологічні галузі промисловості – харчова (майже 60%), енергетична галузь (17,1%). Частка більш високотехнологічних галузей є незначною: машинобудування – 3,5%, фармацевтичної промисловості – 1% [11].

Частка сфери послуг у ВДВ регіону знижується – з 50,5% у 2014 р. до 49% у 2018 р. В її структурі третина припадає на торгівлю, транспорт і складське господарство. Позитивним є більш динамічний розвиток сфери інформації та телекомунікації (в 3,6 раза), однак її частка у ВДВ регіону становить лише 3,2%. Частка освіти, охорони здоров'я, фінансової діяльності, мистецтва зменшилася, отже, інтелектуальна та креативна сфера звужується.

Наведені дані свідчать про погіршення структури економіки регіону, що не відповідає сучасним тенденціям суспільної динаміки та не сприяє розвитку й нагромадженню людського потенціалу Вінницької області, оскільки не забезпечує зайнятості в прогресивних секторах економіки. Розподіл зайнятого населення віком 15-70 років за видами економічної діяльності має таку структуру: на першому місці – сільське, лісове та рибне господарство, на другому – оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, на третьому – промисловість [11].

Процеси урбанізації, які розпочалися в ХІХ ст. та бурхливо розвивалися у ХХ ст., пов'язані безпосередньо з розвитком промисловості, процесами індустріалізації, які потребували концентрації капіталів, матеріальних і трудових ресурсів для організації промислового виробництва на великих і середніх підприємствах, які досить часто були містоутворюючими. Це супроводжувалося активним переміщенням сільського населення в міста, зростанням кількості міст, у яких відбувалася концентрація і накопичення економічного, фінансового, освітньо-культурного потенціалу, що потребувало розвитку виробничої й побутової інфраструктури. На сьогодні міста перетворилися на організаційно-фінансово-виробничі полюси зростання, адміністративні, інформаційні, науково-освітні і культурні центри, в яких потужні ресурси економічного розвитку територій.

Вінницька область відноситься до регіонів із середнім рівнем урбанізації, оскільки частка міських мешканців лише трохи перевищує половину населення (у 2019 р. – 51,7%). У регіоні нараховується 18 міст, включно з регіональним центром Вінницею. За розміром, відповідно до усталеної класифікації, міста України розподіляються на: малі – до 50 тис. населення; середні – від 50 до 100 тис. населення; великі – від 100 до 500 тис.; дуже великі – від 500 до 1000 тис.; понад 1000 тис. – мільйонники [15]. Згідно з цією класифікацією лише одне місто (Вінниця) відноситься до великих, усі інші міста – до малих, однак з них лише шість міст має населення більше 20 тис. осіб, а три – менше 10 тис. осіб.

У сучасних умовах міста забезпечують кращі умови для розвитку людського потенціалу: забезпечують більш широкі можливості зайнятості та різноманітні умови праці; забезпечується кращий доступ до якісної освіти, вищий рівень медичного обслуговування, кращі можливості культурного відпочинку, занять спортом, творчістю; вони мають вищий рівень благоустрою територій, мережі торгово-побутових закладів і міського транспорту.

Обстеження домогосподарств України фіксують суттєву різницю в побутових умовах життя сільського та міського населення (табл. 7).

Наведені дані свідчать, що мешканці сіл найбільше потерпають від відсутності закладів побутового обслуговування, екстреної (швидкої) медичної допомоги та закладів первинної медичної допомоги.

Вони мають значно гірше забезпечення громадським транспортом і закладами торгівлі. Все це вказує на значно гірші можливості людського розвитку та некомфортність життя в сільській місцевості, що обумовлює міграцію переважно молоді з села в місто, а також за межі регіону та країни.

Висновки. На основі проведеного аналізу зроблено висновок, що Вінницька область, незважаючи на певні позитивні зміни в соціально-економічному розвитку, має значні проблеми з відтворенням людського потенціалу. Регіон неухильно втрачає населення внаслідок негативної демографічної ситуації та міграції населення в інші регіони та країни. Основна причина такої динаміки, на нашу думку, пов'язана із застарілою структурою економіки регіону,

Таблиця 7

Оцінка поширення ознак позбавлення (депривацій) у сфері розвитку інфраструктури в містах і селах України (у % до загальної кількості населення відповідної групи)

Рівень поширення ознак позбавлення (депривацій) щодо розвитку інфраструктури	Міські поселення		Сільські поселення	
	2017 р.	2019 р.	2017 р.	2019 р.
Відсутність поблизу житла об'єктів роздрібної торгівлі	3,3	3,2	14,6	14,8
Відсутність у населеному пункті закладів, які надають побутові послуги (перукарень, пралень, хімчистки, ремонту одягу, взуття та побутової техніки тощо)	4,7	4,2	50,1	49,9
Відсутність поблизу житла медичної установи (фельдшерсько-акушерського пункту, лікарської амбулаторії, поліклініки тощо), аптеки	6,2	5,9	27,2	28,3
Незабезпеченість населеного пункту своєчасними послугами екстреної (швидкої) медичної допомоги	3,1	4,5	38,2	38,9
Відсутність поблизу житла дошкільних закладів (дитячих садків, ясел)	1,9	1,6	6,9	6,6
Відсутність регулярного щоденного транспортного сполучення з іншим населеним пунктом з більш розвиненою інфраструктурою (мережею магазинів, закладів культури, освіти)	2,1	1,6	23,0	22,7

Джерело: розраховано та складено на основі даних [16, с. 58].

відсутністю прогресивних трансформацій у розвитку основних секторів економіки та низьким рівнем урбанізації території області, що обумовлює поширення менш привабливих умов праці та менш комфортних умов життєдіяльності. Слід зазначити, що Стратегія збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2027 року, яка затверджена у лютому 2020 р., мало спрямована на забезпечення прогресивних структурних змін в економіці регіону, які б дали суттєвий імпульс його соціально-економічному розвитку. Тому можна прогнозувати подальші втрати людського потенціалу Вінницької області. Водночас потребує більш глибокого дослідження вплив динаміки структури економіки регіону на формування і розвиток трудового та людського потенціалу.

Список використаних джерел

1. *Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз*: монографія / ред. Е. М. Лібанова. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. 367 с.
2. *Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект*: монографія / ред. Е. М. Лібанова. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2015. 356 с.
3. *Людський розвиток в Україні: інституційне підґрунтя соціальної відповідальності*: монографія / ред. Е. М. Лібанова; відпов. за випуск: О. В. Макарова, О. М. Хмелевська. Київ: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2017. 368 с.
4. *Формування і розвиток людського потенціалу регіону: сутність, сучасні тенденції та методи оцінювання*: монографія / О. В. Богданова, Т. І. Збрицька, Т. П. Іванова, Л. В. Карпенко та ін. Одеса: Атлант, 2018. 103 с.
5. Макарова О. В. Методологічні підходи до ідентифікації та оцінювання ризиків людського розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2(33). С. 103-116. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2018.02.103>
6. Кравець І. М., Здоров Ю. В. Основні чинники людського розвитку в Україні. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2019. Вип. 3(20). С. 431-436.
7. Радченко Л. П. Людський розвиток в контексті макроекономічного регулювання держави. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди: Економіка*. 2016. Вип. 16. С. 72-78.

8. Антонюк В. П. Проблеми людського розвитку Запорізької області та спрямованість регіональної стратегії на їх вирішення. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2020. № 1(41). С. 140-150.
9. Кривцова М. С. Оцінка людського потенціалу регіону: теоретичний аспект. *Вісник соціально-економічних досліджень*: зб. наук. пр. 2018. № 2(66). С. 162-173.
10. Регіональний людський розвиток: стат. зб. Київ, 2018. *Державна служба статистики України*: сайт. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_rlr2017_pdf.pdf
11. Стратегія збалансованого регіонального розвитку Вінницької області на період до 2027 року. *Вінницька міська рада*: сайт. URL: <https://vinrada.gov.ua/strategiya-zbalansovanogo-regionalnogo-rozvitku-vinnickoi-oblasti-na-period-do-2027-roku.htm>
12. Багатогалузева статистична інформація. Регіональна статистика. *Державна служба статистики України*: сайт. 2020. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
13. Статистична інформація. Населення (1995-2019 рр.). *Головне управління статистики у Вінницькій області*: сайт. URL: <https://www.vn.ukrstat.gov.ua/index.php/statistical-information/6407-1995-2010.html>
14. *Валовий регіональний продукт у 2018 році*: стат. зб. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 150 с.
15. Шулевський С. О. Роль великих міст у регіоналізації України. *Вісник Одеського національного університету. Географічні і геологічні науки*. 2017. Т. 22(2). С. 144-156.
16. *Самооцінка домогосподарствами України доступності окремих товарів та послуг (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2019 року)*: стат. зб. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 135 с.

References

1. Libanova, E. M. (Ed.) (2007). *Lyuds'kyu rozvytok rehioniv Ukrayiny: analiz ta prohnoz* [Human development of the regions of Ukraine: analysis and forecast]. Kyiv: Institute of Demography and Social Research of the NAS of Ukraine. [in Ukrainian].
2. Libanova, E. M. (Ed.) (2015). *Lyuds'kyu rozvytok v Ukrayini. Modernizatsiya sotsial'noyi polityky: rehional'nyy aspekt* [Human development in Ukraine. Modernization of social policy: regional aspect]. Kyiv: Institute of Demography and Social Research of the NAS of Ukraine. [in Ukrainian].
3. Libanova, E. M. (Ed.) (2017). *Lyuds'kyu rozvytok v Ukrayini: instytutsiynе pidgruntya sotsial'noyi vidpovidal'nosti* [Human development in Ukraine: the institutional basis of social responsibility]. Kyiv: Ptukha Institute for Demography and Social Studies of NAS of Ukraine. [in Ukrainian].
4. Bohdanova, O. V., Zbrytska, T. I., Ivanova, T. P., & Karpenko, L. V., et al. (2018). *Formuvannya i rozvytok lyuds'koho potentsialu rehionu: sutnist', suchasni tendentsiyi ta metody otsynyuvannya* [Formation and development of human potential of the region: essence, modern tendencies and methods of estimation]. Odesa: Atlant. [in Ukrainian].
5. Makarova, O. V. (2018). Metodolohichni pidkhody do identyfikatsiyi ta otsynyuvannya ryzykiv lyuds'koho rozvytku [Methodological approaches to the identification and assessment of human development risks]. *Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika – Demography and social economy*, 2 (33), 103-116. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2018.02.103> [in Ukrainian].
6. Kravets, I. M., & Zdorov, Yu. V. (2019). Osnovni chynnyky lyuds'koho rozvytku v Ukrayini [The main factors of human development in Ukraine]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnya – Eastern Europe: Economy, Business and Management*, 3(20), 431-436. [in Ukrainian].
7. Radchenko, L. P. (2016). Lyuds'kyu rozvytok v konteksti makroekonomichnoho rehulyuvannya derzhavy [Human development in the context of macroeconomic regulation of the state]. In *Zbirnyk naukovykh prats' Kharkivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody: Ekonomika* [Proceedings of the H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University: Economics]: Vol. 16 (pp. 72-78). [in Ukrainian].
8. Antonyuk, V. P. (2020). Problemy lyuds'koho rozvytku Zaporiz'koyi oblasti ta spryamovanist' rehional'noyi stratehiyi na yikh vyrishennya [Problems of human development of Zaporizhia region and the focus of the regional strategy on their solution]. In *Zbirnyk naukovykh prats' Tavriys'koho derzhavnogo ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky)* [Proceedings of Tavriya State Agrotechnological University (economic sciences)]: Vol. 1(41) (pp. 140-150). [in Ukrainian].
9. Kryvtsova, M. S. (2018). Otsinka lyuds'koho potentsialu rehionu: teoretychnyy aspekt [Assessment of human potential in the region: a theoretical aspect]. In *Visnyk sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'* [Bulletin of socio-economic research]: Vol. 2(66) (pp. 162-173). [in Ukrainian].
10. Rehional'nyy lyuds'kyu rozvytok [Regional human development]: Statistical publication (2018). *State Statistics Service of Ukraine*: Website. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_rlr2017_pdf.pdf [in Ukrainian].
11. Stratehiya zbalansovanoho rehional'noho rozvytku Vinnyts'koyi oblasti na period do 2027 roku [Strategy of balanced regional development of Vinnytsia region for the period up to 2027]. *Vinnytsia City Council*: Website. Retrieved from <https://vinrada.gov.ua/strategiya-zbalansovanogo-regionalnogo-rozvitku-vinnickoi-oblasti-na-period-do-2027-roku.htm> [in Ukrainian].

12. Bahatohaluzeva statystychna informatsiya. Rehional'na statystyka [Multidisciplinary statistical information. Regional statistics] (2020). *State Statistics Service of Ukraine*: Website. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
13. Statystychna informatsiya. Naselelnyya (1995-2019 rr.) [Statistical information. Population (1995-2019)]. *Main Department of Statistics in Vinnytsia Region*: Website. Retrieved from <https://www.vn.ukrstat.gov.ua/index.php/statistical-information/6407-1995-2010.html> [in Ukrainian].
14. *Valovyy rehional'nyy produkt u 2018 rotsi* [Gross regional product in 2018]: Statistical publication (2020). Kyiv: State Statistics Service of Ukraine. [in Ukrainian].
15. Shulevskyy, S. O. (2017). Rol' velykykh mist u rehionalizatsiyi Ukrayiny [The role of large cities in the regionalization of Ukraine]. *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Heohrafichni i heolohichni nauky – Bulletin of Odesa National University. Geographical and geological sciences*, 22(2), 144-156. [in Ukrainian].
16. *Samootsinka domohospodarstvy Ukrayiny dostupnosti okremykh tovariv ta posluh (za danymy vybirkovoho opytuvannya domohospodarstv u zhovtni 2019 roku)* [Self-assessment by households of Ukraine of the availability of certain goods and services (according to a sample survey of households in October 2019)]: Statistical publication (2020). Kyiv: State Statistics Service of Ukraine. [in Ukrainian].

Tomchuk O. V. Human potential in the system of social and economic development: problems and prospects of Vinnytsia region.

The article highlights the problems and prospects of human development, which is the basis for the long-term strategies of social and economic growth of different countries and regions at the present stage. Submitting strategies of this type provides an opportunity to focus on individual empowerment and to build a favorable environment for effective management decisions in the field of forming, maintaining, and restoring human potential. The analysis of the Vinnytsia region human potential dynamics in the regional system of social and economic development factors was carried out. Application of generalized assessment of the regional human development index components allowed the identification of the main trends that characterize the formation of human potential of the territory, including the reproduction of the population, social environment, comfort and quality of life, well-being, decent work, and education. The article emphasizes that despite some positive changes in the social and economic situation of the region and in assessing the parameters of its human development level relative to other regions of Ukraine, Vinnytsia region is now losing its human potential due to negative demographic situation and migration to other regions and countries. The main reason for such dynamics is proven to be related to the outdated structure of the region's economy, the predominance of the agricultural sector, the lack of progressive transformations in the development of high-tech fields of the economy. An important factor is the low level of urbanization of the region, which leads to the spread of less attractive working conditions and less comfortable living conditions. The key factors that cause the growth of urbanization in the region have been identified, including the significant positive impact of the transport and social infrastructure expansion, the lack of which in rural areas leads to a decrease in the level and comfort of life. Without progressive structural changes in the economy and the resettlement system, the loss of human potential will continue.

Keywords: human development, human potential, region, structure of the region's economy, urbanization, living conditions.

Томчук Олеся Валеріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та поведінкової економіки Донецького національного університету імені Василя Стуса (e-mail: o.tomchuk@donnu.edu.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1817-7483>).

Tomchuk Olesya – Ph.D. (Econ.), Assoc. Prof., Associate Professor of the Department of management and behavioral economics of the Vasyl Stus Donetsk National University.

Надійшло 21.08.2020 р.